

آماده سازی مقیاس سنجش دین داری برای جمعیت دانشجویی*

دکتر محمد خدایاری فرد	دکتر احمد به پژوه	دکتر غلامعلی افروز
دانشیار دانشگاه تهران	دانشیار دانشگاه تهران	استاد دانشگاه تهران
دکتر باقر غباری بناب	دکتر محسن شکوهی یکتا	دکتر علی نقی فقیهی
استادیار دانشگاه تهران	استادیار دانشگاه تهران	استادیار دانشگاه قم
دکتر یاسمین عابدینی	محسن پاک نژاد ^۱	
استادیار دانشگاه تهران	عضو هیأت علمی جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران	

چکیده

تاریخ دریافت ۱۳۸۶/۱/۲۵ - تاریخ تایید ۱۳۸۶/۶/۲۴

تحقیقات نشان داده اند که دین داری پدیده‌ای مرکب از انواع رفتارها و نگرش‌هاست. اندیشمندان مسلمان نیز به دین، به عنوان پدیده‌ای چندبعدی نگریسته‌اند. به موازات تحولات نظری در زمینه تبیین دین، یکی از مهم‌تری مسایل در مطالعه دین داری، کمبود ابزارهای روا و پایا برای سنجش نگرش دینی است. براین اساس، پژوهش حاضر با هدف ساخت و آماده‌سازی مقیاس سنجش دین داری دانشجویان کشور، تعداد ۲۱۸۲ دانشجوی را که در دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری مشغول به تحصیل بودند، با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای از میان تمامی دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران انتخاب و مورد مطالعه قرار داده است. ساخت و آماده‌سازی مقیاس سنجش دین داری دانشجویی، در چهار مرحله (سه مرحله مقدماتی و یک مرحله نهایی) صورت گرفت. نتایج، نشان دهنده روایی ملاکی، روایی تفکیکی و روایی سازه مطلوب این مقیاس است. پایایی مقیاس نیز با استفاده از روش بازآزمایی و محاسبه ضریب آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت. به طور کلی مشاهده شد که دین داری سازه‌ای پیچیده و چندبعدی است که ابعاد مختلف شناختی، عاطفی و رفتاری دارد و شامل رابطه انسان با خداوند، دیگران، خویشتن و جهان هستی است. این نتایج به دست آمده با نتایج پژوهش‌های داخلی و خارجی صورت گرفته برای تهیه و تدوین مقیاس‌های دینی همخوانی دارد.

کلید واژه‌ها: ساخت مقیاس، دین داری، دانشجویان.

*. مقاله حاضر گزارش بخشی از طرح تحقیقاتی، با عنوان "آماده سازی و هنجاریابی مقیاس سنجش دین داری در جامعه دانشجویی است که با پشتیبانی مالی معاونت پژوهشی دانشگاه تهران و انستیتو روان پزشکی تهران انجام شده است. از مشاوران محترم طرح، آقایان دکتر مرتضی نصفت، دکتر خسرو باقری و خانم دکتر الهه حجازی که با اظهار نظرهای عالمانه خود به غنای طرح افزودند، سپاس گزاری می شود. همچنین از آقای سعید اکبر زردخانه، به خاطر پیشنهادهای اصلاحی مناسب تشکر می شود.

مقدمه

در عصر حاضر، دین‌پژوهی به شیوه علمی و با استفاده از روش‌های مورد قبول در علوم انسانی یکی از مورد توجه‌ترین حیطه‌های پژوهشی در رشته‌های علمی و دانشگاهی است. در مورد دین و کارکردهای آن، پژوهش‌های متفاوتی با دیدگاه‌های مختلف انجام گرفته است (آرگیل و هالامی^۱، ۱۹۷۵؛ برگین^۲، ۱۹۸۳). شاید بتوان گفت که عصر حاضر، دوره بازگشت به دین و بازشناسی در مفاهیم آن است و انسان قرن حاضر، به عنوان انسان "دین‌ورز" شناخته شده است؛ زیرا که طبق یافته‌های پژوهش‌های جامعه‌شناختی، بیش از ۹۵ درصد انسان‌ها به وجود خداوند ایمان دارند (الیاده، ۱۳۷۴).

به دلیل قدمت و جایگاه دین و مذهب از یک سو و پیچیدگی و فراگیر بودن آن از سوی دیگر، در تاریخ علم بشری دیدگاه‌ها و نظریات فلسفی، جامعه‌شناختی و روان‌شناختی موافق و مخالف هم به وجود آمده است. این نظریات و تعدد آن تاییدی بر این موضوع است که انسان هیچ‌گاه نتوانسته از جهت‌گیری در این موضوع مهم دست بردارد، زیرا که به گفته "فرانکل"^۳ (۱۳۷۵)، به واقع یک احساس مذهبی عمیق ریشه‌دار در اعماق ضمیر ناهشیار انسان وجود دارد.

فلسفه، به عنوان منبع پیدایش علوم، فرد را زمانی دین‌دار تلقی می‌کند که با سوال‌ها و مسایل وجودی و ماورای طبیعی، از جمله منشأ و مقصد به وجود آمدن هستی روبرو شود و برای آن‌ها پاسخی مناسب بیابد (هیوم^۴، ۱۳۶۹؛ ینگر^۵، ۱۹۷۰). از دیدگاه جامعه‌شناختی، دین به عنوان یک نهاد اجتماعی دارای کارکردهای اساسی مانند انضباط، انسجام، حیات‌بخشی و خوشبختی آفرینی در نظر گرفته می‌شود که فقدان آن بقای جامعه را مخدوش می‌سازد (آلپر^۶، نقل از گیویان، ۱۳۷۷). از دیدگاه روان‌شناختی، به

1. Argyle & Hallahmi
2. Bergine
3. Frankel
4. Hume
5. Yinger
6. Alper

دین و دین داری از منظر کارکردهای بهداشت روانی و روان درمانی و ارتباط دین داری با ویژگی های روان شناختی نگریسته می شود.

با این که هر علم و تخصصی، از منظری خاص به پدیده دین نگریسته و واقعیت هایی را پیرامون آن بیان کرده است، ولی نمی توان پذیرفت که پدیده ای به این پیچیدگی و وسعت که تمام زوایای وجودی و زندگانی بشر را مورد تاثیر قرار داده، پدیده ای ساده و تک بعدی باشد. در قرآن مجید و منابع دیگر اسلامی، تعبیرها و کاربردهای وسیعی از دین صورت گرفته و تعریف های مختلفی از آن ارائه شده است. برای مثال، دین پیروی راه و رسم درست زندگی تلقی شده است (یوسف، ۳۷ و ۳۸، ابراهیم - ۱۳). دین، شکوفایی فطرت در ابعاد گوناگون وجودی آدمی (شناخت خدا و حقایق هستی، گرایش های اخلاقی، معنوی، اجتماعی و فردی و رسیدن به کمال و خوشبختی جاوید است (روم، ۳۰). دین، تصدیق خداوند، رسول، کتاب های آسمانی و زندگی اخروی است (انشقاق، ۲۲؛ انفطار، ۹). دین، پیروی از قوانین الهی و تسلیم در برابر امر آنها است (بقره، ۱۳۱). دین، پیروی از راه ابراهیم (ع) (عقل گرایی، پذیرش واقعیت ها و پیروی نکردن کورکورانه از نابخردان) است (انعام، ۱۶۱). دین، اعتقاد به توحید و برقراری رابطه عبودیت با خداوند است (یوسف، ۴۰). دین، همان چنگ زدن به ریسمان الهی و شکل دادن ساختار زندگی براساس هدایت های او است (بقره، ۲۵۶). دین، پذیرفتن مخلصانه راه زندگی است که خدا برای انسان ترسیم می کند و دوری از آنچه با آن مخالف است (بینه، ۵). دین، به مفهوم قانون الهی است (یوسف، ۷۶). دین، به معنی جزا است (حجر، ۳۵ و فاتحه، ۴).

دین پدیده ای مرکب از انواع رفتارها، نگرش ها و باورهاست. بخشی از پدیده ها و واقعیات پیرامون دین، جنبه های روان شناختی آن است که شامل مقوله هایی از جمله هیجانها، باورها، ارزش ها، رفتارها و محیط اجتماعی است. براساس معانی ارائه

-
- 1.emotions
  - 2.believes
  - 3.values

شده برای دین، اندیشمندان مسلمان نیز به دین به عنوان پدیده‌ای ساختاری و چند بعدی نگریسته و آن را راه و روشی دانسته‌اند که ابعاد آن، تمام زندگی انسان را مورد تاثیر قرار داده و او را به یک هدف غایی و متعالی که همانا سعادت و خوشبختی است، رهنمون می‌سازد.

برخی از اندیشمندان نیز با وقوف بر چند بعدی^۱ بودن دین به معرفی مدل‌های چند بعدی از دین همت گماشته‌اند. عده‌ای از آن‌ها، شش بعد را برای دین ذکر می‌کنند که عبارتند از: شعائر (مراسم مذهبی خصوصی و عمومی)، تعالیم (شناخت و باور به رابطه فرد با غایت)، عاطفه (برخورداری از احساسات) معرفت (آشنایی عقلانی با اصول و متون مقدس)، اخلاق (قواعدی دلالت کننده خیر و شر و خوب و بد، برای هدایت رفتارهای بین فردی) و جماعت (ورود به جماعت اهل ایمان، از نظر روان‌شناختی، اجتماعی و یا فیزیکی) (وربیت^۲ به نقل از فوکویاما و سوینگ، ۱۹۹۹). در این مدل چند بعدی، ارتباط انسان با خدا، طبیعت و انسان‌های دیگر که هسته اصلی دین داری است، به طور شفاف مورد ملاحظه قرار گرفته، ولی در ردیف مدل نمادهای دینی مورد غفلت قرار گرفته‌اند.

روان‌شناسان، به تقریب از نخستین سال‌های جدایی روان‌شناسی از فلسفه و اعلام موجودیت به عنوان یک علم تجربی، میل زیادی به مطالعه و ارزیابی رفتارهای انسان در حیطه‌های گوناگون مانند هوش، حافظه، استعداد و شخصیت داشته‌اند. در سال‌های اخیر نیز، مذهب به عنوان یکی از موضوعات مورد مطالعه روان‌شناسی مطرح شده است. به طوری که تحقیقات در زمینه‌های مختلف مذهبی، از جمله میزان مذهبی بودن، نیاز به مذهب، تاثیر مذهب بر سلامت جسمی و روانی، مقابله با تنیدگی در سطوح مختلف سنی با استفاده از راهکارهای مقابله‌ای مذهبی و ... به میزان قابل توجهی فزونی یافته است (آرگیل و هالامی، ۱۹۷۵؛ برگین، ۱۹۸۳؛ جان بزرگی، ۱۳۷۸؛ گلزاری، ۱۳۷۸؛ خدایاری‌فرد، غباری بناب و شکوهی‌یکتا، ۱۳۷۹). البته در این تحقیقات، ابعاد

1. multidimensional

2. Verbit

ویژه‌ای از دین داری مورد ملاحظه قرار گرفته و ابعاد وسیع دین داری که دربر گیرنده تجربیات قدسی و عرفانی باشد، در بیشتر موارد نادیده انگاشته شده است. کوشش‌های پژوهشگران آینده، لازم است که در این حیطه متمرکز شده و با گستره وسیع‌تری دین داری را مورد مطالعه و علاقه علمی قرار دهند.

از آنجایی که دین به عنوان یکی از عمیق‌ترین جنبه‌های شخصی زندگی انسان است که برخی از مهم‌ترین مسایل اسرارآمیز و وصف‌ناپذیرترین تجربه‌های بشر را در برمی‌گیرد، پس عجیب نیست که سنجش دین داری کاری دشوار باشد. در طول مدت زمان طرح موضوع دین داری در روان‌شناسی، این موضوع و نحوه رویارویی با آن، همواره مورد تاثیر دو تحول عمده در روان‌شناسی قرار داشته است. از یک سو تحولات نظری به تغییر دیدگاه‌های روان‌شناسان در زمینه تبیین دین و تاثیرات آن بر جلوه‌های روانی منجر شده و دریافت‌های نظری، به‌طور عمیق مفهوم‌پردازی در باب مذهب را متحول کرده است و از سویی دیگر، به موازات تحولات نظری، روش بررسی و تحقیق در موضوعات روان‌شناختی دینی نیز دگرگون شده است. اصولاً روش‌شناسی، سهم به‌سزایی در انجام مطالعات و تحقیقات، به ویژه پژوهش‌های دینی ایفا می‌کند. بدین معنا که پیش گرفتن روش علمی درست و منطقی، موجب حصول داده‌ها و یافته‌هایی می‌شود که قابل اعتماد بوده و خالی از اشتباهات و خطای روش شناختی خواهد بود. بنابراین، بررسی ملاحظات روش شناختی در حوزه مطالعات مربوط به روان‌شناسی دین، از جمله بررسی مبانی نظری حاکم بر روش‌های پژوهش، نقش نظریه در پژوهش، منطق انتخاب روش و ابزار مناسب و بالاخره منابع مربوط به طراحی و ساخت مقیاس، دارای اهمیت ویژه‌ای است (خدایاری‌فرد، فقیهی، غباری‌بناب، شکوهی‌یکتا و به‌پژوه، ۱۳۸۴).

از جمله نکته‌های مهم در مورد سنجش دین داری، می‌توان به مواردی چون تعیین خط پایه برای مداخلات و رویکردهای مبتنی بر معنویت و دین داری و سنجش میزان تاثیر این مداخلات، سنجش ارتباط دین داری با سلامت روان و سنجش ویژگی‌های روانی یا میزان و چگونگی دین داری اشاره کرد.

یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین مشکلات در مطالعه علمی دین داری، کمبود ابزارهای روا^۱ و پایا^۲ برای سنجش نگرش دینی است (خدایاری‌فرد و همکاران، ۱۳۸۴). مفهوم روا بودن یا روایی، به این سوال پاسخ می‌دهد که ابزار اندازه‌گیری تا چه حد خصیصه مورد نظر را می‌سنجد. بنابراین، بدون آگاهی از روایی ابزار اندازه‌گیری نمی‌توان به دقت داده‌های حاصل از آن اطمینان داشت. ابزار اندازه‌گیری ممکن است برای اندازه‌گیری یک خصیصه ویژه در یک جامعه دارای روایی باشد، در حالی که برای سنجش همان خصیصه روی جامعه دیگر روا نباشد (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۷۸).

به سبب ایرادهای روش شناختی و روان‌سنجی در تدوین ابزارهای سنجش دین‌داری موجود و هم‌چنین، نبود هنجار (نرم) قومی، منطقه‌ای و ملی و نیز نبود شیوه استاندارد و وحدت رویه در اجرا و نمره‌گذاری که منجر به آمیختگی در نتایج حاصل می‌شود، وجود آزمون هنجار شده که قابلیت عملی و اجرایی داشته باشد را توجیه می‌کند. وجود آزمون‌های هنجاریابی شده برای خصیصه‌ای در یک جامعه، توصیفی تصویری و عددی از آن خصیصه در جامعه مذکور ارائه می‌دهد. دین و دین‌داری نیز به عنوان یک ویژگی، در افراد یا جامعه در صورتی که دارای هنجارهایی تولید شده باشد، می‌تواند توصیفی از نگرش دین‌داری افراد آن جامعه باشد.

از طرفی، به علت کمبود تحقیق جامع و علمی در زمینه اعتقادات دینی، پس از گذشت نزدیک به سه دهه از استقرار نظام مقدس جمهوری اسلامی و تلاش مسوولان در جهت رشد فضایل معنوی و حاکم نمودن ارزش‌های اسلامی بر زندگی مردم، ضرورت دین‌پژوهی را هر چه بیشتر آشکار می‌سازد. ضرورت دیگر در انجام این تحقیق، به خاطر گزارش‌هایی است که درخصوص ضعف دین‌داری در بین مردم، به ویژه جوانان مطرح می‌شود (ستاد اقامه نماز، ۱۳۷۷). از این رو، با انجام این تحقیق

1.valid
2.reliable

شاید بتوان به راستی و درستی گزارش‌هایی از این نوع کمک کرد و برنامه‌ای جبرانی در جهت ترمیم دین داری جوانان تدوین کرد.

در جامعه ایران، به‌عنوان یک جامعه دین دار و مذهبی نیز، با تولید آزمون‌های هنجار شده می‌توان به توصیف بخش‌ها یا کل جامعه از این نظر پرداخت. زیرا که در جامعه اسلامی ما هیچ فردی، در هر سطح و مقام، چه در حوزه‌های علمیه و چه در دانشگاه‌ها، در حال حاضر نمی‌تواند به صورت علمی ادعا کند که جامعه کنونی ایران از نظر دین داری در چه وضعی قرار دارد و در مقایسه با گذشته از چه جایگاهی برخوردار است. بنابراین، هدف اصلی مقاله آماده‌سازی و هنجاریابی مقیاسی برای سنجش دین داری در جامعه دانشجویان کشور است.

در چند دهه گذشته، پژوهشگران خارجی و داخلی اقدام به ساخت مقیاس‌های دینی کرده‌اند، به طور مثال، گلزاری (۱۳۷۸) ابزاری جهت سنجش میزان حیا، به‌عنوان یکی از محورهای دین داری طراحی نموده است که شامل هفت زیر مقیاس با عنوان‌های حیای منفی کم‌رویی، حیای منفی خودخواهی، حیای از خداوند، حیای از خود، حیای کرامت و بزرگواری، حیای از امور جنسی و حیا از انجام خطا است. این محقق، برای بررسی روایی و پایایی زیرمقیاس‌های هفت‌گانه آزمون حیا از روش‌های بازآزمایی، همسانی درونی، روایی محتوایی، روایی همزمان و روایی سازه استفاده کرده است که نتایج آن‌ها نشان دهنده روایی و پایایی مطلوب این آزمون است. آذربایجانی (۱۳۸۰)، اقدام به ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام کرده است. این پژوهشگر، با استناد به آیات و روایت‌ها، پرسشنامه‌ای حاوی هفت سوال جهت سنجش جهت‌گیری مذهبی دانشجویان مسلمان طراحی کرده است که ده مقوله را در توصیف ویژگی‌های فرد مومن مورد سنجش قرار می‌دهد. این مقوله‌ها عبارتند از: رابطه انسان و دین، رابطه انسان و خداوند، رابطه انسان و آخرت، اولیای دین، اخلاق فردی، روابط اجتماعی، معیشت، خانواده، ابعاد جسمی و انسان و طبیعت. آذربایجانی (۱۳۸۰) جهت بررسی پایایی این پرسشنامه ضریب آلفای کرونباخ را برای تمامی مقوله‌ها محاسبه کرده

و برای روایی محتوایی، پرسشنامه براساس نظرات کارشناسان مباحث اسلامی مورد تایید قرار گرفته است.

غباری، لواسانی و محمدی (۱۳۸۴)، با هدف تهیه ابزاری معتبر جهت ارزیابی تجربیات معنوی، مذهبی و عرفانی جوانان، با استفاده از مصاحبه‌های ساختار یافته با دانشجویان، اقدام به ساخت پرسشنامه تجربیات معنوی که شامل ۱۰۱ سوال است، کردند. آن‌ها جهت بررسی پایایی این پرسشنامه، از روش تحلیل عاملی استفاده کردند و ۶ عامل را استخراج کردند که ضرایب آلفا برای این عامل‌ها، دامنه‌ای از ۰/۶۶ تا ۰/۹۳ داشت.

از دیگر ابزار اندازه‌گیری دین داری، آزمون جهت‌گیری مذهبی بهرامی (۱۳۸۳) است که ۴۵ سوال با الگوی پاسخدهی لیکرت پنج درجه‌ای دارد. برای ارزیابی روایی سازه این آزمون از روش تحلیل عاملی استفاده شده است که چهار عامل را در این آزمون مشخص کرده و ۸۸/۵۷ درصد از واریانس کل آزمون را تبیین می‌کند. همسانی درونی زیرمقیاس‌های آزمون نیز، با استفاده از محاسبه ضریب آلفای کرونباخ مورد ارزیابی قرار گرفته است و ضرایب آلفایی برابر با ۰/۹۲، ۰/۸۶، ۰/۷۹ و ۰/۵۷ برای چهار عامل گزارش شده است. این عامل‌ها عبارتند از ۱) عامل جهت‌گیری مذهبی که از گویه‌هایی تشکیل شده است که به صورت مستقیم و غیرمستقیم رابطه عمیق و قلبی با خدا، رابطه با مردم براساس آموزه‌های دینی، اتخاذ و انجام رفتارهای توصیه شده دینی، عاقبت‌گرایی و توجه به آخرت را در بر می‌گیرد و دارای ۲۸ سوال است؛ ۲) عامل سازمان‌نیافتگی که از گویه‌هایی تشکیل شده است که ویژگی عمومی آن‌ها تردید، دودلی، ناخشنودی از زندگی، حیات و پریشانی خاطر است و دارای ۹ سوال است؛ ۳) عامل ارزش‌سازی مذهبی از گویه‌هایی تشکیل شده است که معنای عمومی آن‌ها بیشتر با ارزیابی مثبت و همراه با قیده‌های جدی در مناسک مذهبی و ارزش‌سازی مذهبی است؛ ۴) عامل کام‌جویی که از گویه‌هایی تشکیل شده است که معنای عمومی و غالب در آن‌ها شامل مضمون‌هایی مانند لذت‌طلبی و ترجیح آن، اعتقاد نداشتن

عمومی به مذهب، تفسیر شخصی از دستورات مذهبی و لذت جویی است و دارای ۸ سوال است.

از جمله پژوهش‌های خارجی در زمینه اندازه‌گیری دین داری، پژوهش "آدامسون" و همکاران (۱۹۹۸) است. این محققان با به کارگیری یک مدل معادلات ساختاری (مدل اندازه‌گیری به همراه مدل ساختاری)، نسخه فرانسوی سنجش دانشجویان را تهیه و تدوین کردند. میزان دین داری آزمودنی‌های این پژوهش شامل تعداد ۱۳۵ دانشجوی ۱۸ تا ۵۶ ساله مشغول به تحصیل در دانشگاه‌های بریتانیا بودند و در نهایت، فرم فرانسوی سنجش دین داری با ۷ سوال، براساس عوامل مورد تایید قرار گرفت که از انسجام بالایی نیز برخوردار بود.

"کشیر"^۳ (۲۰۰۴) به منظور عملیاتی کردن مفهوم معنویت^۳ و دین داری، دو پرسشنامه معنویت و دین داری را ترکیب کرده و مورد استفاده قرار داد و سپس رابطه این دو متغیر را با مکان کنترل آزمودنی‌ها مورد ارزیابی قرار داد. نتایج پژوهش نشان داد که بین معنویت و مکان کنترل درونی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

روش پژوهش

جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی دانشجویان دانشگاه‌ها و موسسه‌های آموزش عالی شهر تهران در سال تحصیلی ۸۳-۱۳۸۲ است که زیر پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی قرار دارند. اعضای گروه نمونه پژوهش شامل ۲۱۸۲ دانشجو است که با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی^۴ از میان جامعه ذکر شده انتخاب شدند. از این تعداد ۴۳/۷ درصد مرد و ۵۶/۳ درصد زن بوده‌اند.

-
1. Adamson
  2. Cheshire
  3. spirituality
  4. stratified random sampling

فرآیند تهیه مقیاس

ساخت و آماده‌سازی مقیاس سنجش دین داری در جامعه دانشجویان کشور دارای مراحل به شرح زیر بود.

مرحله اول. به منظور تهیه مقیاس اولیه، ابتدا خزانه سوالی متشکل از ۴۰۴ سوال، براساس مبانی نظری دین داری، مقیاس‌های دین داری موجود در داخل و خارج از کشور و نیز رجوع به آیات، روایات و احادیث دین اسلام تشکیل شد. خزانه سوالات، مبتنی بر چهار بعد شناخت دینی، عاطفه دینی، باورهای دینی و التزام به وظایف دینی بود.

در این مرحله، ابتدا یک پرسشنامه با سوالات بازپاسخ، برای رعایت مفاهیم موردنظر دانشجویان در سنجش دین داری تهیه گردید. این مقیاس در بین ۶۰ نفر از دانشجویان مقطع کارشناسی دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران اجرا گردید. بررسی و تحلیل محتوای مفاهیم سوالات باز نشان داد که بیشتر مفاهیم و تعریف‌های موردنظر دانشجویان در خزانه سوالات طرح شده است.

سپس، به منظور انتخاب نوع ماده‌ها برای تهیه مقیاس سنجش دین داری، دو پرسشنامه با محتوای زیر تهیه شد.

- یک پرسشنامه با سوالات موقعیتی، به منظور سنجش غیرمستقیم دین داری در سه محور شناختی، عاطفی و رفتاری.

- یک مقیاس با طیف لیکرت پنج درجه‌ای که مبتنی بر سه محور شناختی، عاطفی و رفتاری بود.

مقیاس سوالات موقعیتی و مقیاس دارای طیف لیکرت، در بین ۳۰ نفر از دانشجویان اجرا و داده‌ها جمع‌آوری شد. یافته‌ها نشان داد که همبستگی بین دو مقیاس برابر با ۰/۶۶ است. ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده برای مقیاس با طیف لیکرت برابر با ۰/۹۲ بود و مقدار ضریب همبستگی بین دو نیمه آزمون، با استفاده از فرمول گاتمن نیز برابر با ۰/۸۸ بود. به دلیل مشکلاتی نظیر ابهام در سوالات و نبودن امکان تعیین دقیق یک گزینه به عنوان پاسخ صحیح، تصمیم براین شد که پرسشنامه‌ای با طیف لیکرت

تهیه شود. بدین منظور برای طراحی نهایی مقیاس، دو مرحله اجرای مقدماتی دیگر نیز قبل از اجرای نهایی در نظر گرفته شد.

مرحله دوم مقدماتی: دو پرسشنامه دارای طیف لیکرت از خزانة سوالات تهیه شد: فرم الف که دارای ۱۸۵ سوال بود و فرم ب، دارای ۱۶۵ سوال. لازم به ذکر است که این دو فرم از نظر محتوایی موازی بودند. سپس سوال‌های هر دو فرم از نظر کمی و کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. بدین منظور، در یک دستورالعمل، از دوازده نفر از متخصصان این حوزه تقاضا شد که سوالات را براساس میزان تناسب از ۱ تا ۴ نمره‌گذاری کنند. سپس سوالاتی که ۸۰ درصد از متخصصان آن‌ها را متناسب تشخیص داده بودند انتخاب شدند. بدین ترتیب، فرم "الف" به ۱۲۶ سوال و فرم "ب" به ۱۱۴ سؤال کاهش یافت و این دو فرم، بر روی یک گروه نمونه غیرتصادفی و در دسترس از دانشجویان اجرا شد. پس از آن روایی، درجه دشواری و قدرت تشخیص سوالات مورد بررسی قرار گرفت.

مرحله سوم مقدماتی: پرسش‌هایی که از درجه دشواری و قدرت تشخیص نامطلوبی برخوردار بودند، حذف شدند و تعدادی سوال مناسب جایگزین آن‌ها شد. نتیجه این مرحله، افزایش تعداد سوالات فرم الف به ۱۳۴ سوال و اضافه کردن ۹ سوال کلی نیز جهت ارزیابی میزان مذهبی دانستن از نظر خود، خانواده، دوستان و همکلاسی‌ها به پرسشنامه بود. در مرحله سوم مقدماتی دو فرم پرسشنامه بر روی ۳۰۰ نفر دانشجویی که به صورت تصادفی انتخاب شده بودند اجرا شد (۱۵۰ نفر فرم الف و ۱۵۰ نفر فرم ب را تکمیل کردند). به دلیل این که هر دو فرم پرسشنامه به نتایج مشابهی منجر شد و به منظور پیش‌گیری از طولانی شدن مقاله، فقط اطلاعات مربوط به فرم الف گزارش خواهد شد.^۱ لازم به ذکر است که براساس نتایج این مطالعه سوم، تعداد سوالات هر دو فرم الف و ب به ۱۱۳ سوال کاهش پیدا کرد و بدین ترتیب، دو فرم موازی نهایی که هر یک حاوی ۱۱۳ سوال بود، آماده شد.

---

۱. ویژگی‌های روان‌سنجی و اطلاعات مربوط به فرم ب پرسشنامه، در مقاله دیگری با عنوان رابطه دین داری با متغیرهای جمعیت‌شناختی ارائه شده است.

پس از اجرای فرم الف پرسشنامه روی ۱۵۰ نفر دانشجو (۵۳/۳ درصد مرد و ۴۶/۷ درصد زن) که در مقطع کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری مشغول به تحصیل بودند، به منظور سنجش همسانی درونی پرسشنامه ضرایب آلفای کرونباخ برای ۶ خرده مقیاس آن محاسبه شد، مقدار این ضرایب دامنه‌ای از ۰/۲۳ برای عواطف منفی دینی تا ۰/۹۳ برای باورهای دینی داشت. جهت بررسی روایی سازه پرسشنامه نیز تحلیل عاملی با مولفه‌های اصلی و با چرخش متعامد روی پرسشنامه انجام شد، اما به دلیل کوچک بودن حجم نمونه، مقدار KMO کوچکتر از ۰/۵ به دست آمد که مانع ادامه تحلیل عاملی شد. ضرایب همبستگی بین ۹ سوال انتهای پرسشنامه و ابعاد شش‌گانه دین داری محاسبه شد که مقدار متوسط این همبستگی‌ها برابر با $r = 0/30$ بود که همگی معنادار بودند ($p < 0/05$). این موضوع نشان می‌دهد که سازه دین‌داری از ابعادی متمایز اما دارای همبستگی متقابل تشکیل شده است.

اجرای نهایی مقیاس نهایی فرم الف که حاوی ۱۱۳ سوال بود، روی ۲۱۸۲ دانشجو (۹۶۰ مرد و ۱۲۲۲ زن) اجرا شد. محل تولد ۸۹/۹ درصد این دانشجویان شهر و محل تولد ۱۰/۱ درصدشان روستا بود. ۹۲ درصد آن‌ها از سهمیه مناطق و ۸ درصدشان از سهمیه شاهد و ایثارگر استفاده کرده بودند، ۸۹/۹ درصد آنان مجرد و ۱۰/۱ درصدشان متأهل بودند، ۷۸/۳ درصد آنان در مقطع کارشناسی، ۱۲/۸ درصدشان در مقطع کارشناسی ارشد و ۸/۸ درصدشان در مقطع دکتری تحصیل می‌کردند.

پس از اجرای نهایی، روایی ملاکی پرسشنامه نیز مورد بررسی قرار گرفت. بدین منظور، ضریب همبستگی بین پرسشنامه و آزمون جهت‌گیری مذهبی بهرامی (۱۳۸۳) که دارای روایی و پایایی مناسبی بوده و از چهار خرده مقیاس تشکیل شده است، محاسبه گردید که نتایج آن در جدول ۱ گزارش شده است.

جدول ۱. ضرایب همبستگی میان مولفه‌های پرسشنامه دین داری فرم الف، با آزمون

جهت گیری مذهبی بهرامی (۱۳۸۳) (n=۱۵۰)				
مولفه‌های دین داری	جهت گیری مذهبی	سازمان نایافتگی	ارزنده سازی مذهبی	کامجویی
شناخت دینی	۰/۷۳*	-۰/۱۱	۰/۴۷*	-۰/۵۲*
عواطف دینی	۰/۶۹*	-۰/۰۳	۰/۴۲*	-۰/۴۹*
باورهای دینی	۰/۷۳*	-۰/۰۸	۰/۵۶*	-۰/۵۸*
وظایف دینی	۰/۷۰*	-۰/۰۳	۰/۵۹*	-۰/۳۵*
دین داری کل	۰/۷۵*	-۰/۰۲	۰/۵۸*	-۰/۴۷*

*. $p < 0/05$

همان‌گونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود بین مولفه‌های دین داری در فرم الف مقیاس دین داری، با زیر مقیاس‌های جهت‌گیری مذهبی و ارزنده‌سازی مذهبی، همبستگی‌های مثبت و معناداری وجود دارد و بین مولفه‌های دین داری با زیر مقیاس‌های سازمان نایافتگی و کام‌جویی، همبستگی‌های منفی و معناداری مشاهده می‌شود. این یافته‌ها بیان‌گر آن است که پرسشنامه سنجش دین داری تهیه شده در پژوهش حاضر و آزمون جهت‌گیری مذهبی، هر دو یک پدیده را مورد اندازه‌گیری قرار می‌دهند. به عبارت دیگر، این پرسشنامه دارای روایی ملاکی است.

جهت سنجش روایی سازه مقیاس دین داری فرم الف، از تحلیل عاملی با روش مولفه‌های اصلی و چرخش واریماکس^۱ استفاده شد. براساس نتایج این تحلیل عاملی، مقدار KMO برابر با ۰/۹۶ و نزدیک به ۱ بوده که نشان‌گر کفایت تعداد نمونه برای انجام تحلیل عاملی است. معناداری آزمون "بارتلت"^۲ نیز نشان‌دهنده برقراری شرط کروییت برای تحلیل عاملی است.

نتایج تحلیل عاملی با استفاده از ترسیم اسکری پلات^۳ نیز نشان‌دهنده وجود ۴ عامل بود که این چهار عامل باهم ۴۹/۳۴ درصد از واریانس کل آزمون را تبیین می‌کردند. بر این اساس، تمامی سوال‌هایی که دارای بار عاملی بالاتر از ۰/۳ بودند انتخاب شدند. ۴ عامل استخراج شده، همراه با سوالات و بار عاملی آن‌ها را در جدول ۲ آرایه شده است.

- 1.Varimax
- 2.Bartlett
- 3.screeplate

۰/۴۶	۲۳	۰/۵۰	۱۸	۳۵
۰/۴۴	۳۱	-۰/۴۸	۴۲	۳۶
-/۴۱	۴۷	-۰/۴۶	۱۹	۳۷
۰/۳۸	۹۴	۰/۴۲	۴۸	۳۸
۰/۳۶	۶۲	۰/۴۱	۱۴	۳۹
		۰/۳۹	۱۰۲	۴۰
		-۰/۳۵	۱۱	۴۱
		-۰/۳۱	۷	۴۲

همان گونه که در جدول ۲ مشاهده می شود، عامل اول دارای ۴۲ سوال است که ۲۱/۱۰ درصد از واریانس کل آزمون را تبیین می کنند. بررسی محتوی این ماده ها نشان می دهد که محور مشترک آن ها نوع رابطه انسان را با خداوند مورد اندازه گیری قرار می دهد، بنابراین این عامل "رابطه انسان با خدا" نام گذاری شد. عامل دوم دارای ۳۹ سوال است که در کل، ۱۹/۶۷ درصد واریانس کل آزمون را تبیین می کنند. محتوی این ماده ها، مربوط به رابطه فرد با دیگران است. از این رو، این عامل "رابطه انسان با دیگران" نام گذاری شد. عامل سوم دارای ۲۲ سوال است که در مجموع، ۱۱/۵۱ درصد واریانس کل آزمون را تبیین می کنند. بررسی محتوی این ماده ها نشان می دهد که آن ها در رابطه با خود انسان و خویشتن وی است. بنابراین، عامل سوم "رابطه انسان با خویشتن" نام گذاری شد. عامل چهارم دارای ۱۰ سوال است که ۳/۴۶ درصد واریانس کل آزمون را تبیین می کنند. بررسی محتوی این ماده ها نشان داد که آن ها رابطه انسان را با جهان هستی اندازه گیری می کنند، بنابراین این عامل "رابطه انسان با جهان هستی" نامیده شد.

برای بررسی قدرت تمیز سوالات فرم الف مقیاس دین داری، براساس جمع کل نمره دانشجویان در این فرم، افرادی که در زیر ۲۵ درصد (گروه نمره پائین) و بالای ۷۵ درصد (گروه نمره بالا) قرار داشتند تعیین شدند و سپس این دو گروه از یکدیگر جدا گردیدند و بعد میانگین هر سوال در بین گروه محاسبه و میزان تفاوت دو گروه براساس آزمون t مستقل مقایسه شد. چنانچه میزان میانگین هر سوال در بین دو گروه،

تفاوت معناداری داشته باشد نشان می‌دهد که آن سوال توان تمیز بین دو گروه را دارد. براین اساس، نتایج نشان داد که تمام ۱۱۳ سوال فرم الف دارای توان تمیز مناسبی هستند و t مشاهده شده در تمام سوالات در سطح ($p < 0/05$) معنادار است. برای بررسی پایایی پرسشنامه، از روش بازآزمایی با فاصله ۶ هفته بین دو بار اجرا استفاده شد که نتایج آن را در جدول ۳ مشاهده می‌کنید.

جدول ۳. ضرایب همبستگی باز آزمایی بین مولفه های سنجش دین داری در فرم الف ($n = 150$)

مقیاس دوم مقیاس اول	شناخت دینی	گرایش دینی	باورهای دینی	وظایف دینی	دین داری کل
شناخت دینی	۰/۵۰*	۰/۵۳*	۰/۴۸*	۰/۵۹*	۰/۵۸*
عواطف دینی	۰/۴۶*	۰/۵۶*	۰/۴۴*	۰/۶۰*	۰/۵۷*
باورهای دینی	۰/۵۲*	۰/۵۶*	۰/۵۴*	۰/۵۹*	۰/۶۰*
وظایف دینی	۰/۵۱*	۰/۵۹*	۰/۵۰*	۰/۶۵*	۰/۶۲*
دین داری کل	۰/۵۲*	۰/۵۹*	۰/۵۲*	۰/۶۴*	۰/۶۲*

* $p < 0/01$

همان طور که در جدول ۳ ملاحظه می‌شود، بین مولفه‌های دین داری فرم الف، یعنی شناخت دینی، عواطف دینی، باورهای دینی و التزام به وظایف دینی و نیز نمره کل دین داری آن در اجرای اول، با همه مولفه‌ها و نمره کل آن در اجرای شش هفته بعد ضرایب همبستگی مثبت و معناداری مشاهده می‌شود که بیان گر ثبات و استمرار اندازه‌های دین داری در طول مدت زمان مورد مطالعه است. به عبارت دیگر، پرسشنامه در طول زمان پایا بوده و واریانس خطای آن کمتر است. علاوه بر محاسبه ضرایب بازآزمایی، جهت بررسی همسانی درونی پرسشنامه، ضرایب آلفای کرونباخ برای مولفه‌های چهارگانه و دین داری کلی محاسبه شد که نتایج آن در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴. ضریب آلفای کرونباخ بین مولفه‌های مقیاس

سنجش دین داری در فرم الف		
مؤلفه ها	ضریب آلفای کرونباخ	تعداد سال
شناخت دینی	۰/۸۳	۱۳
عواطف دینی	۰/۷۶	۲۰
باورهای دینی	۰/۹۰	۲۵
وظایف دینی	۰/۹۲	۵۵
دین داری کل	۰/۹۵	۱۱۳

همان گونه که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، ضرایب آلفای به دست آمده برای فرم الف در چهار مولفه دین داری و نیز در کل بالا بوده و در سطح مطلوبی هستند. مقادیر بالای ضریب آلفای کرونباخ نشان دهندهٔ هماهنگی درونی فرم الف پرسشنامهٔ دین داری دانشجویان است.

در این مرحله، روایی تفکیکی پرسشنامه، براساس نوع دانشگاه (دانشگاه‌های گروه اول و دانشگاه‌های گروه دوم)، با استفاده از تحلیل واریانس چند متغیره مورد بررسی قرار گرفت. به این منظور دانشگاه‌های الزهرا، تهران، شاهد، شهید بهشتی، صنعتی شریف، علامه طباطبایی، علم و صنعت ایران، علوم پزشکی ایران و تهران، دانشگاه هنر و موسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی و سوره به عنوان دانشگاه‌های گروه اول و دانشگاه‌های امام صادق (ع)، امام حسین (ع)، موسسه عالی شهید مطهری و موسسه عالی آموزش علوم و معارف اسلامی، به عنوان دانشگاه‌های گروه دوم طبقه‌بندی شده و مولفه‌های دین داری برای آنان مقایسه شد. فرض بر این بود که دانشجویان گروه دوم نسبت به دانشجویان گروه اول مذهبی تر هستند. نتایج این مقایسه در جدول ۵ آمده است.

جدول ۵. نتایج آزمون‌های تحلیل واریانس چندمتغیره مربوط به مولفه‌های دین داری در فرم

الف پرسشنامه براساس نوع دانشگاه

منبع تغییر	نوع آزمون	مقدار F	درجه آزادی	درجه آزادی	سطح معنی داری
دانشگاه	آزمون پیلایی	۱۴/۹۱	۴	۱۴۵۱	۰/۰۰۱
	لامبدای ویلکز	۱۴/۹۱	۴	۱۴۵۴	۰/۰۰۱
	آزمون هاتلینک	۱۴/۹۱	۴	۱۴۵۱	۰/۰۰۱
	ریشه روی	۱۴/۹۱	۴	۱۴۵۴	۰/۰۰۱

چنانچه در جدول ۵ مشاهده می‌شود نتایج تحلیل واریانس چندمتغیره نشان می‌دهد که دانشجویان دانشگاه‌های گروه اول و دوم در چهار مولفه دین داری تفاوت معناداری با یکدیگر دارند. همان‌گونه که مشاهده می‌شود نتایج آزمون‌های مختلف نشان دهنده تفاوت معنادار بین میانگین کل دین داری در فرم الف پرسشنامه دین داری در دانشجویان دانشگاه‌های گروه اول و دوم است ($F = 14/91$ و $p < 0/01$).

جدول ۶. آزمون تحلیل واریانس تک متغیره مولفه‌های دین داری

منبع تغییر	ابعاد دین داری	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری
نوع دانشگاه	شناخت دینی	۴۹۹۶/۲۲	۱	۴۹۹۶/۲۲	۵۴/۸۰	۰/۰۰۱
	عواطف دینی	۵۱۴۰/۴۲	۱	۵۱۴۰/۴۲	۴۶/۷۵	۰/۰۰۱
	باورهای دینی	۱۶۰۸/۳۱	۱	۱۶۰۸/۳۱	۵۲/۱۴	۰/۰۰۱
	وظایف دینی	۳۵۵۳۳/۴۵	۱	۳۵۵۳۳/۴۵	۴۳/۱۸	۰/۰۰۱

همان‌گونه که در جدول ۶ مشاهده می‌شود، نتایج آزمون F نشان دهنده تفاوت معنادار دانشجویان دانشگاه‌های گروه اول و دوم، از نظر ابعاد چهارگانه مقیاس دین داری است.

جدول شماره ۷ نشان دهنده میانگین و انحراف معیار مولفه‌های دین داری در فرم الف پرسشنامه دین داری براساس نوع دانشگاه است.

جدول ۷. میانگین و انحراف معیار مولفه‌های دین داری فرم الف، براساس نوع دانشگاه

متغیر	دانشگاه	میانگین	انحراف معیار
شناخت دینی	دانشگاه‌های گروه اول	۴۵/۹۸	۰/۲۷
	دانشگاه‌های گروه دوم	۵۱/۶۵	۰/۷۱
عواطف دینی	دانشگاه‌های گروه اول	۶۶/۴۲	۰/۲۹
	دانشگاه‌های گروه دوم	۷۲/۱۶	۰/۷۸
باورهای دینی	دانشگاه‌های گروه اول	۸۷/۵۲	۰/۴۹
	دانشگاه‌های گروه دوم	۹۷/۶۸	۱/۳۲
وظایف دینی	دانشگاه‌های گروه اول	۱۸۷/۶۷	۰/۸۰
	دانشگاه‌های گروه دوم	۲۰۲/۷۸	۲/۱۵

یافته‌های جدول ۷ نشان می‌دهد که دانشجویان دانشگاه‌های گروه دوم، در همه مولفه‌های دین داری فرم الف، نمره بالاتری از دانشجویان دانشگاه‌های گروه اول دارند. بنابراین، دانشجویان دانشگاه‌های گروه دوم دارای شناخت دینی، عواطف دینی، باورهای دینی و وظایف دینی بالاتری نسبت به دانشجویان دانشگاه‌های گروه اول هستند. این موضوع، نشانگر روایی تفکیکی فرم الف پرسشنامه دین داری است. به عبارت دیگر، این پرسشنامه توانسته است بین دانشجویان دانشگاه‌های گروه اول و دوم از نظر میزان دین داری تفکیک قایل شود.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر آماده‌سازی مقیاس سنجش دین داری دانشجویی بود. به این منظور، براساس مبانی نظری دین اسلام ساختار نظری دین داری، با چهار بعد اصلی شناخت دینی، باورهای دینی، عواطف دینی و التزام به وظایف دینی که در برگزیده هیجده عنوان فرعی بود استخراج و تعریف شد. آن گاه طبق این ساختار، خزانه سوالاتی با ۴۰۴ سوال طرح شد. از خزانه سوالات، سه نوع پرسشنامه اولیه تهیه شد: پرسشنامه با سوالات باز پاسخ، پرسشنامه با سوالات موقعیتی و پرسشنامه با مقیاس لیکرت. یافته‌های مطالعه مقدماتی در بین یک گروه نمونه ۳۰ نفری مشخص کرد که

بیشتر مفاهیم سوالات باز، در خزانه سوالات به کار رفته است. از سویی، یافته‌ها بیان‌گر آن بود که سوالات با مقیاس لیکرت، نسبت به پرسشنامه با سوالات موقعیتی مناسب‌تر است، زیرا مقیاس لیکرت در مقایسه با مقیاس‌های اندازه‌گیری دیگر از جمله بوگاردس^۱ و ترستون مناسب‌تر بوده و به علاوه، با آن‌ها همبستگی بالایی داشت. در این مقیاس، از افراد خواسته می‌شد که در رابطه با هر عبارت، نگرش خود را بر روی پیوستاری که از کاملاً موافق شروع و تا موافق، نامصمم، مخالف و کاملاً مخالف ادامه می‌یابد، مشخص نمایند. برای نمره‌گذاری این پنج درجه ارقام ۵، ۴، ۳، ۲، ۱ انتخاب می‌شود. این مقیاس نسبت به دیگر مقیاس‌ها دارای مزایایی است از جمله برای تقسیم کلی و قابل اعتماد افراد، براساس نگرش معینی، کاملاً مناسب است و از آن جایی که هدف از ساخت مقیاس دین‌داری نیز سنجش گروهی افراد است، این مزیت مقیاس لیکرت قابل توجه است. همچنین اطلاعات دقیقی در مورد درجه موافقت یا مخالفت پاسخگو فراهم می‌آورد، و نیز امکان طرح عباراتی را فراهم می‌آورد که ارتباط ظاهری آن با نگرش مورد بررسی به وضوح روشن نیست. به عبارت دیگر، امکان طرح سوالاتی غیرمستقیم در این‌گونه مقیاس‌ها وجود دارد که در موضوعی همانند دین‌داری طرح چنین سوالاتی می‌تواند در سنجش آن کمک نماید. بنابراین، نحوه طرح سوالات با مقیاس لیکرت پنج درجه‌ای تعیین شد. پس از آن، در سه مطالعه مقدماتی دیگر که جزئیات آن گزارش شد، فرم الف سنجش دین‌داری دانشجویان، با ۱۱۳ سوال برای مطالعه اصلی نهایی شد. برای اجرای مطالعه اصلی در دانشگاه‌های شهر تهران با روش نمونه‌گیری تصادفی، طبقه‌ای از ۱۵ موسسه آموزش عالی واقع در شهر تهران، به نسبت سهم آن در گروه نمونه و براساس مقطع تحصیلی و جنسیت نمونه‌گیری انجام شد، که ۲۱۸۲ نفر از دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران، مقیاس سنجش دین‌داری فرم الف را تکمیل کردند.

نتایج روایی ملاکی نشان داد که بین تمامی خرده مقیاس‌های چهارگانه مقیاس سنجش دین‌داری دانشجویان و آزمون جهت‌گیری مذهبی، روابط معناداری وجود دارد

که نشان گر روایی مطلوب پرسشنامه است. روایی سازه پرسشنامه دین داری دانشجویان نیز با استفاده از روش تحلیل عاملی با مولفه‌های اصلی مورد بررسی قرار گرفت و مشاهده شد که پرسشنامه دارای چهار عامل است که همگی $49/34$ درصد از واریانس کل آزمون را تبیین می‌کردند. این چهار عامل، "رابطه انسان با خداوند"، "رابطه انسان با دیگران"، "رابطه انسان با خویشان" و "رابطه انسان با جهان هستی" نام‌گذاری شدند. قدرت تمیز سوالات پرسشنامه نیز مورد بررسی قرار گرفت و آزمون t مستقل نشان داد که تمامی سوالات پرسشنامه از توان تمیز مطلوبی برخوردارند. جهت بررسی پایایی پرسشنامه از دو روش بازآزمایی و آلفای کرونباخ استفاده شد. نتایج نشان داد که پرسشنامه دارای پایایی مطلوب و مناسب بوده و از همسانی درونی لازم برخوردار است. روایی تفکیکی پرسشنامه نیز براساس نوع دانشگاه مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد که دانشجویان دانشگاه‌های گروه دوم، نسبت به دانشجویان دانشگاه‌های گروه اول نمره‌های بالاتری را در خرده مقیاس‌های پرسشنامه دین داری دریافت کردند. نتایج پژوهش نشان داد که سازه دین داری، سازه‌ای پیچیده و چندبعدی است، نه یک سازه تک بعدی. این نتایج، با نتایج پژوهش‌های گلزاری (۱۳۸۳)؛ آذربایجانی (۱۳۸۰)؛ غباری، لواسانی و محمدی (۱۳۸۲)، بهرامی (۱۳۸۳) و مورو، ورتینگتون و مک‌کالوف (۱۹۹۳) همسو است. گلزاری (۱۳۷۸) با طراحی ابزاری جهت سنجش دین داری، با عنوان "حیا" دریافت که این آزمون دارای ۷ عامل یا خرده مقیاس است. آذربایجانی (۱۳۸۰) نیز اقدام به ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی کرد و مشاهده کرد که این آزمون متشکل از ۱۰ مقوله است. غباری، محمدی و لواسانی (۱۳۸۲) ضمن ساخت پرسشنامه تجربیات معنوی، دریافتند که این پرسشنامه متشکل از ۶ عامل است. مورو، ورتینگتون و مک‌کالوف (۱۹۹۳)، مقیاسی با عنوان "مقیاس ارزش‌های مذهبی" را تهیه و تدوین کرده‌اند. این مقیاس شامل ۶۲ سوال است و روی یک طیف لیکرت ۵ درجه‌ای نمره‌گذاری شده است. تحلیل عاملی این مقیاس نیز نشان دهنده وجود ۷ عامل یا خرده مقیاس در آن است.

از جمله ویژگی‌های بارز پژوهش حاضر، استفاده از متون و منابع اسلامی و تاکید

بر ابعاد شناختی، رفتاری و عاطفی در تعریف دین و دین داری و آرایه یک الگوی نظری اسلامی، به عنوان یک زیربنای نظری معتبر برای ساخت مقیاس دین داری دانشجویان کشور است. یکی از محدودیت های پژوهش حاضر استفاده از روش خودگزارش دهی برای سنجش میزان دین داری دانشجویان است، پیشنهاد می گردد در پژوهش های بعدی از روش های دیگری، مانند مصاحبه ساختاریافته و مشاهده در موقعیت های طبیعی یا آزمایشی جهت سنجش میزان دین داری افراد استفاده گردد.

مآخذ

- قرآن کریم.
- آیتی، عبدالمحمد (۱۳۷۴). ترجمه قرآن کریم، انتشارات، تهران: سروش.
- آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۰). *آزمون جهت گیری مذهبی با تکیه بر اسلام*. پایان نامه کارشناسی ارشد روان شناسی بالینی. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- الیاده، میرچا (۱۳۷۴). فرهنگ و دین، ترجمه زیر نظر بهاءالدین خرمشاهی. تهران: طرح نو.
- بهرامی احسان، هادی (۱۳۸۳). *بررسی مقدماتی میزان اعتبار و روایی مقیاس جهت گیری مذهبی*. پژوهش منتشر نشده.
- جان بزرگی، مسعود (۱۳۷۸). *بررسی اثر بخشی روان درمانگری کوتاه مدت «آموزش خودمهارگری» با و بدون جهت گیری مذهبی (اسلامی) بر مهار اضطرات و تنیدگی*. پایان نامه دکتری روان شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- خدایاری فرد، محمد؛ غباری بناب، باقر و شکوهی یکتا، محسن (۱۳۷۹). *آماده سازی مقیاس نگرش مذهبی دانشجویان*. *مجله روان شناسی*، ۱۵، ۴، ۲۸۵ - ۲۶۸.
- خدایاری فرد، محمد؛ فقیهی، علی نقی؛ غباری بناب، باقر؛ شکوهی یکتا، محسن و به پژوه، احمد (۱۳۸۴). *ساخت و هنجاریابی مقیاس سنجش دینداری در جامعه دانشجویان کشور*. گزارش نهایی طرح پژوهشی اجرا شده در دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۷۸). *روش های تحقیق در علوم رفتاری*. تهران: انتشارات آگاه.
- ستاد اقامه نماز (۱۳۷۷). *مجموعه سخنرانی های اجلاس هفتم نماز*. تهران: ستاد اقامه نماز.

- غباری بناب، باقر؛ لواسانی، مسعود و محمدی، محمدرضا؛ (۱۳۸۴). ساخت مقیاس تجربه معنوی دانشجویان. مجله روان‌شناسی، ۹، شماره ۳، ۲۶۰-۲۷۸.
- فرانکل، ویکتور (۱۳۷۵). *خدا در ناخودآگاه*، ترجمه ابراهیم یزدی، تهران: موسسه خدمات فرهنگی رسا.
- گلزاری، محمود (۱۳۷۸). تهیه ابزارهایی جهت سنجش: عمل به باورهای دینی و انواع حیا و بررسی رابطه دین‌داری و حیا با ویژگی‌های شخصیت و سلامت روان. پژوهش منتشر نشده.
- گیویان، عبدالله (۱۳۷۷). سنجش نگرش مردم تهران راجع به نقش و کارکردهای دین. تهران: شورای فرهنگ عمومی.
- هیوم، ر. ا.، *ادیان زنده جهان*، ترجمه عبدالرحیم گواهی (۱۳۶۹). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- Adamson, G.; Shevlin, M.; Llyod, N.S; & Lewis, CH. A. (1998). The francis scale of attitude towards Christianity (snort scale). *Journal of social Behavior & Personality*. 13, (1), 167-175.
- Argyle, M., & Hallahmi, B. (1975) *the Social Psychology of Religion*. London: University Press.
- Bergin, A.E. (1983). Religiosity and mental health: A critical re - evaluation and meta - analysis. *Professional Psychology: Research and Practice*, 14(2), 170-184.
- Cheshire, C. A. (2004). Spirituality and religiousness scale: the relationship to locus of control. *Dissertation Abstracts International: Selection B: The Science & Engineering*, 64(7-8), 357, US: Univ Microfilms International.
- Cheshirr, (2004). Holina & Beit-Hallahmi (1996). Religion, Psychopath doggy and coping rodopl B. V., a Amsterdam, Netherlands.
- Fukuyama, M. A., & Seving, T. D. (1999). *Intergrading Spirituality Into Multicultural Counseling*, London: Sage Publications.
- Morrow, Worthington & MC cullough. (1993). Religious value scale, *measures of religiosity, chapter 2*. 108-112.
- Yinger, J.M. (1970). *The Scientific study of Religion*. New York: Mac Millan.